

فرا تحلیل عوامل جامعه شناختی مؤثر با توسعه اجتماعی با تأکید بر نقش سکونت‌گاه‌های شهری و روستایی در ایران

دکتر محمدرضا حسینی^۱

تاریخ وصول: ۱۴۰۰/۳/۴

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۱۲/۳

چکیده:

هدف از انجام پژوهش حاضر فرا تحلیل عوامل جامعه‌شناختی مرتبط با توسعه اجتماعی است. به منظور انجام این تحقیق، تعداد ۱۸ پژوهش مرتبط که در طی سال‌های ۱۳۹۷-۱۳۸۶ و با هدف بررسی ارتباط میان عوامل اجتماعی و توسعه اجتماعی انجام و در مجلات علمی - پژوهشی به چاپ رسیده بودند، انتخاب شدند. پژوهش‌های منتخب به روش پیمایشی و با بکارگیری ابزار پیمایش در جوامع آماری متفاوت و بر حسب سنجه‌های پایا به انجام رسیده‌اند. در گام نخست، مفروضات همگنی و خطای انتشار، مورد بررسی قرار گرفتند. یافته‌ها حکایت از ناهمگنی اندازه اثر و عدم سوگیری انتشار مطالعات مورد بررسی داشت. در مرحله دوم، ضریب اندازه اثر و نقش تعدیل‌کنندگی متغیر سکونت‌گاه‌های اجتماعی با بکارگیری نسخه دوم نرم-افزار CMA مورد ارزیابی قرار گرفت. یافته‌ها نشان دادند اندازه اثر یا ضریب تأثیر عوامل اجتماعی بر توسعه اجتماعی معادل ۰/۴۵۱ است که بر حسب نظام تفسیری کوهن، این میزان، تأثیری در حد متوسط رو به بالا ارزیابی می‌شود. همچنین با در نظر گرفتن سکونت‌گاه‌های اجتماعی به‌عنوان متغیر تعدیل‌کننده، این ضریب برای کسانی که سکونت‌گاه‌های اجتماعی آنها شهری است، اندازه اثر در مدل تصادفی ۰/۴۱۹ و کسانی که سکونت‌گاه‌های اجتماعی آنها روستایی است، اندازه اثر تصادفی برابر با ۰/۵۲۴ می‌باشد که هر دو سکونت‌گاه‌های اجتماعی در سطح ۰/۰۰۱ معنادار می‌باشد. بنابراین با توجه به اندازه اثر به دست آمده برای هر یک از مناطق جغرافیایی مورد بحث این گونه می‌توان نتیجه‌گیری کرد که میزان اثرگذاری عوامل اجتماعی در مناطق روستایی به میزان بیشتری تأثیرگذار بوده است. همچنین بطور کلی اندازه اثر در هر دو سکونت‌گاه‌های اجتماعی ۰/۴۴۶ است.

مفاهیم کلیدی: فرا تحلیل، عوامل جامعه‌شناختی، توسعه اجتماعی، سکونت‌گاه‌های شهری و روستایی

^۱ دانشیار گروه جامعه‌شناسی دانشگاه آیت‌الله بروجردی (ره)، بروجرد، ایران m.hosseini@abru.ac.ir

مقدمه و بیان مسأله

بی‌شک هدف اصلی توسعه، گسترش انتخاب‌های انسانی است. در این رابطه سه مؤلفه‌ی اساسی در درون مفهوم توسعه قرار می‌گیرند: برابری فرصت برای همه‌ی افراد جامعه، پایداری و دوام این فرصت‌ها از نسلی به نسل دیگر و توانمندسازی افراد برای مشارکت در فرآیندهای توسعه‌ای و ذی‌نفع شدن از این فرآیندها. دادلی سیرز^۱ رئیس مؤسسه‌ی اطلاعات توسعه‌ای دانشگاه ساکس توسعه را جریانی چند بعدی می‌داند که تجدید سازمان و سمت‌گیری متفاوت کل نظام اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی را به همراه دارد. به عقیده‌ی وی توسعه علاوه بر بهبود میزان تولید و درآمد، شامل دگرگونی اساسی در ساخت‌های نهادی، اجتماعی، اداری و همچنین ایستارها و وجه نظرهای مردم است. توسعه در بسیاری از موارد حتی عادات و رسوم و عقاید مردم را نیز در بر می‌گیرد (ازکیا، ۱۳۸۸:۲۵). همچنین ازکیا مفهوم توسعه را به معنای کاهش فقر، نابرابری، بیکاری و افزایش ارتباطات، صنعتی شدن، گسترش عدالت اجتماعی و افزایش مشارکت مدنی تعریف می‌کند.

توسعه باید به بهبود شرایط زندگی مردم و ارتقای شأن و استعداد آنها به‌عنوان انسان نظر داشته باشد. فرآیند توسعه تنها با همکاری و تعهد آنها عملی می‌شود و برای به دست آوردن و حفظ توسعه سه چیز لازم است: ۱- سیاست توسعه باید با نیازهای مردم، آن‌گونه که خود آنها تشخیص می‌دهند، رابطه‌ی مستقیم داشته باشد؛ ۲- آنها باید برای مشارکت در تدوین و اجرای این سیاست، به‌طور کامل و فعالانه ترغیب و توانا شوند؛ ۳- دستاوردهای حاصله باید در قالب بهبود بلافصل و محسوس شرایط زندگی آنها انعکاس یابند (باتملی، ۱۳۸۲:۲۱۵).

مایکل تودارو^۲ که یکی از صاحب‌نظران در این زمینه است معتقد است: توسعه در همه‌ی جوامع باید هدف‌های اساسی را پیگیری کند: ۱- دسترسی بیشتر به امکانات تداوم‌بخش زندگی چون خوراک، مسکن و بهداشت؛ ۲- بالا رفتن سطح زندگی با افزایش درآمد، ایجاد زمینه‌ی اشتغال و آموزش بهتر؛ ۳- گسترش دامنه‌ی انتخاب‌های اقتصادی و اجتماعی افراد و ملت‌ها، با رهاندن آنها از قید بردگی و وابستگی (تودارو، ۱۳۷۸: ۲۶). مرکز توسعه‌ای منطقه‌ای سازمان ملل متحد^۳، توسعه‌ی اجتماعی را تدارک خدمات

^۱ Dudley Sears

^۲ Michael Todaro

^۳ UNCRD

اجتماعی مورد نیاز شهروندان می‌داند و بر بهبود کیفیت زندگی مردمان از راه تأمین آموزش، کار، بهداشت، مسکن، رفاه اجتماعی، اصلاحات ارضی، توسعه‌ی محلی، ایمنی در برابر آسیب‌های طبیعی، توجه به بخش‌های گوناگون جامعه از جمله زنان و کودکان و ... تأکید می‌کند (مرکز توسعه‌ی منطقه‌ای سازمان ملل متحد، ۳۶-۳۲: ۱۹۸۸).

امروزه مفهوم توسعه روند متفاوتی را در کشورهای جهان طی کرده است و در برخی از کشورها نتایج نامطلوب آن به تخریب محیط زیست و آسیب به منابع طبیعی منجر شده است و در برخی کشورهای دیگر به‌عنوان یک هدف والا و مهم تعریف شده است. کشور ایران نیز در چند دهه‌ی گذشته درگیر تلاش‌های جدی در مسیر توسعه بوده و در این راستا به میزانی از توسعه‌ی اجتماعی و فرهنگی دست یافته است (جلایی‌پور، ۳۰: ۱۳۸۹)؛ و شهرنشینی نیز در این دوران در ایران بسیار رشد کرده است به‌صورتی که تعداد افراد ساکن شهرها در ایران در طول چهار دهه‌ی گذشته بیش از هفت برابر شده و از اندکی کمتر از ۶ میلیون نفر در سال ۱۳۳۵ به بیش از ۴۲ میلیون نفر در سال ۱۳۸۰ رسیده است در حالی که در همین مدت، جمعیت ایران سه برابر شده است (ربانی، ۲۱۸: ۱۳۸۵؛ خاک‌پور و پیری، ۱۸: ۱۳۸۴). این مسائل مانند همین روند در کشورهای دیگر باعث به وجود آمدن مشکلات فراوان اجتماعی و زیست‌محیطی شده که می‌توانند بر کیفیت زندگی افراد تأثیر منفی بگذارند. در ایران با توجه به تجربه ۶۰ ساله‌ی برنامه‌ریزی توسعه، به دلیل غلبه‌ی اقتصاد نفتی و سایر عوامل دیگر که ریشه‌ی تاریخی و ساختاری دارند، برنامه‌های توسعه نتوانسته است مظاهر عقب‌ماندگی را در اجتماعات محلی و بخصوص روستایی کاهش دهد (حسن‌زاده و ایزدی جیزان، ۲۸: ۱۳۸۸). البته این مظاهر عقب‌ماندگی فقط به اجتماعات محلی خلاصه نمی‌شود و بعضاً برخی استان‌ها را نیز تحت تأثیر قرار داده است. به نظر می‌رسد پرداختن به مسأله توسعه‌ی اجتماعی در ایران و ظرفیت‌های درونی کشور برای توسعه‌ی پایدار به دلیل کاهش هزینه‌ها، افزایش مشارکت و اعتماد عمومی و ... از اهمیت بسزایی برخوردار است به‌طوری که بی‌توجهی به آنها به دلیل کاهش امنیت روانی مردم و ایجاد مانع برای فرآیند توسعه حتی ضروری به نظر می‌رسد، بنابراین پرداختن به عوامل اجتماعی مؤثر بر توسعه‌ی اجتماعی در ایران با تأکید بر خاستگاه شهری و روستایی هدفی است که پژوهش حاضر در صدد رسیدن به آن است.

پیشینه تجربی پژوهش

در رابطه با مقوله‌ی توسعه تحقیقات متعددی هم در حوزه‌ی کمی و هم کیفی انجام گرفته است، دامنه‌ی این تحقیقات خصوصاً در علوم اجتماعی بسیار زیاد می‌باشد، به نحوی که مخاطبانی که قصد درک این مقوله را دارند، برای رسیدن به یک جمع‌بندی در رابطه با مفهوم توسعه به دلیل تعدد این نوع از پژوهش‌ها گاهاً با نوعی سردرگمی روبه‌رو می‌شوند، لذا در تحقیق حاضر با بررسی تحقیقات انجام گرفته در رابطه با توسعه‌ی اجتماعی محقق در صدد ارائه‌ی یک مدل توصیفی و تبیینی در رابطه با مقوله‌ی توسعه‌ی اجتماعی برآمده است، در این بخش از پژوهش تمامی تحقیقات مورد بررسی قرار گرفته در این پژوهش را به‌عنوان پیشینه‌ی پژوهشی مطرح کرده‌ایم.

جدول ۱: تلخیص مطالعات انجام شده در رابطه با توسعه‌ی اجتماعی

ردیف	محقق و سال انجام تحقیق	جامعه‌ی آماری	یافته‌های پژوهش
۱	حمدی، وظیفه‌دوست و هنری جعفرپور (۱۳۸۸)	گردشگران و کارشناسان امور فرهنگی	در این پژوهش توریسم تاریخی - فرهنگی مؤثرترین توریسم در جذب گردشگران به شهر همدان عمل کرده است. شهر همدان به علت وجود بناهای با ارزش تاریخی و قدمت این شهر مستعد رشد هر چه بیشتر صنعت گردشگری می‌باشد
۲	بخارایی و شربتیان (۱۳۹۳)	زنان شهر مشهد	این پژوهش متغیرهای مشارکت اجتماعی، امنیت اجتماعی، خود اشتغالی خانگی، ارائه‌ی تسهیلات سلامت عمومی، روانی و اجتماعی، گسترش خدمات مشاوره‌ای و افزایش سرانه‌ی فضاها‌ی فراغتی را به‌عنوان عوامل تأثیرگذار در فرآیند توسعه کیفیت زندگی زنان جامعه مطرح کرده است
۳	هزارجریبی و نجفی (۱۳۹۱)	گردشگران خارجی	در این پژوهش به نقش رضایت گردشگران بر میزان گسترش صنعت گردشگری و توسعه‌ی منطقه‌ای در نقاط مختلف ایران پرداخته شده است
۴	روستا و سعدالهی (۱۳۹۵)	زنان روستایی کرمانشاه	این پژوهش متغیرهای اعتماد به نفس، میزان تحصیلات، تحرک اجتماعی، مشارکت اقتصادی را به-عنوان متغیرهای دارای تأثیر مثبت بر توسعه‌ی مناطق روستایی و خصوصاً جایگاه زنان مورد بررسی قرار داده است

ردیف	محقق و سال انجام تحقیق	جامعه‌ی آماری	یافته‌های پژوهش
۵	بیگدلو (۱۳۹۷)	جوانان شهرهای سراوان، سرباز و خاش	یافته‌های این پژوهش حاکی از این است که در سه شهرستان سراوان، سرباز و خاش نقش انسجام اجتماعی در توسعه‌ی پایدار انسانی معنادار بوده و نوع رابطه مثبت و قوی می‌باشد
۶	عزیزی و سیدیان هاشمی (۱۳۹۵)	شهروندان اصفهان	پژوهش با هدف بررسی عوامل مؤثر بر توسعه‌ی اقتصادی و اجتماعی در شهر اصفهان به روش پیمایشی انجام گرفته است که بین متغیرهای کیفیت زندگی، رفاه فردی، برابری قدرت، احساس عدالت اجتماعی و درآمد سرانه بیشترین سهم پیش‌بینی را در رابطه با توسعه‌ی اجتماعی و اقتصادی داشته‌اند
۷	صدر ارحامی (۱۳۹۲)	شهروندان شهر اصفهان	یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که بین مسئولیت فرهنگی افراد، حقوق فرهنگی افراد، سرمایه‌ی فرهنگی و مشارکت آنها با توسعه‌ی فرهنگی رابطه معنادار وجود دارد
۸	مورج، پورآتشی، آخوند زردینی و سوختانلو (۱۳۹۳)	روستاییان شهر هویزه	یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که تحصیلات، میزان استفاده از رسانه‌ها، مشارکت اجتماعی، انسجام اجتماعی و رضایت از طرح‌های عمرانی دارای رابطه‌ی مثبت و معنی‌دار با توسعه‌ی اجتماعی و مشارکت مردمی در آن دارند
۹	اسمعیلی، اسداللهی و محسنی تبریزی (۱۳۹۶)	شهروندان شهر تبریز و باکو	نتایج نشان‌دهنده‌ی این امر است که تفاوت معنادار بین دو کلان‌شهر تبریز و باکو وجود دارد، بیشترین متغیر اثرگذار بر شاخص نوسازی و توسعه در جامعه‌ی شهری تبریز به ترتیب حس مالکیت بر فضای شهری و اعتماد و تعلق اجتماعی و در جامعه‌ی باکو به ترتیب پایگاه اقتصادی اجتماعی و جنسیت بوده است
۱۰	سام آرام (۱۳۸۶)	روستاییان شهرستان‌های الشتر، مینودشت و ورامین	از جمله عوامل مؤثر بر توسعه‌ی فرهنگی روستا، وجود رسانه‌های فعال و از جمله مطبوعات است
۱۱	حیدری، رضوانی و بدری (۱۳۹۵)	سرپرستان خانوارهای روستایی	در این پژوهش عامل اقتصادی به عنوان مهم‌ترین عامل تأثیرگذار بر مشارکت اجتماعی در ایجاد و توسعه‌ی گردشگری روستایی بوده است

ردیف	محقق و سال انجام تحقیق	جامعه‌ی آماری	یافته‌های پژوهش
۱۲	درستی، ادیبی سده و ادهمی (۱۳۹۷)	شهروندان شهرهای اصفهان	یافته‌های این پژوهش رابطه‌ی معناداری بین متغیرهای سرمایه‌ی اجتماعی، تحصیلات، درآمد، سن و مشارکت اجتماعی با سطح توسعه‌ی پایدار شهری در استان اصفهان وجود دارد
۱۳	ظهیری‌نیا (۱۳۹۴)	شهروندان شهر بندرعباس	در این پژوهش بین متغیرهای تحصیلات افراد، تحصیلات والدین، احساس امید به زندگی و میزان استفاده از وسایل ارتباط جمعی و نوع جهت‌گیری ارزشی افراد به توسعه رابطه‌ی معنادار وجود دارد
۱۴	صادقی و سعیدی اقدم (۱۳۹۳)	خبرگان حوزه‌ی توسعه	از میان عوامل پنجگانه‌ی مؤثر بر توسعه‌نیافتگی اقتصادی، عوامل فرهنگی، عوامل سیاسی، عوامل اجتماعی و عوامل مالی در اولویت‌های اول تا پنجم قرار دارند
۱۵	بابازاده، زارع و سبکتکین (۱۳۹۶)	شهروندان مشکین شهر	در این پژوهش به نقش عوامل اجتماعی خصوصاً نقش سرمایه‌ی اجتماعی بر توسعه‌ی پایدار و مؤلفه‌های اجتماعی آن پرداخته شده است
۱۶	ربیعی سرونندی و صمدی فروشانی (۱۳۹۷)	کارکنان شرکت نفت	نتایج تحقیق از ارتباط مثبت و معنادار ابعاد سرمایه‌ی اجتماعی بر توسعه‌ی پایدار دلالت دارد
۱۷	مهدوی، علیانی و ایل‌بیگی (۱۳۸۸)	مردان و زنان روستایی سرپرست خانوار بخش کرفتو	نتایج این پژوهش از ارتباط مثبت و معنادار بین توسعه‌نیافتگی با متغیرهای مربوط به عوامل اقتصادی برقرار است
۱۸	پورافکاری (۱۳۹۱)	شهروندان شهرستان شوشتر	یافته‌های این تحقیق بر رابطه‌ی معنی‌دار بین متغیرهای سرمایه‌ی اجتماعی، تحصیلات، درآمد، سن و مشارکت اجتماعی با تمایل به توسعه‌ی پایدار وجود دارد

مبانی نظری پژوهش

در بحث از عوامل مؤثر بر توسعه چندین عامل در تحقیقات اجتماعی مورد مطالعه قرار گرفته‌اند که از این بین عامل جامعه به‌عنوان مهم‌ترین آنها در توسعه‌یافتگی و نقطه‌ی

مقابل آن یعنی عدم توسعه شناخته شده است. تحلیل‌های مبتنی بر جامعه‌شناختی، عموماً سعی دارند تا توسعه و موانع توسعه را در درون صورت‌بندی اجتماعی یک جامعه بیابند، به این معنا که آنها باور دارند جوامع به لحاظ دارا بودن ساختارهای اجتماعی خاص، نهادهای ویژه و در کل مناسبات ویژه حاکم بر آنها دارای توانایی یا ناتوانی حرکت به سوی توسعه هستند. در این معنا، ساختار اجتماعی یک جامعه یا نهادهای آن می‌تواند، ارائه‌دهنده فرصت‌هایی برای پیشرفت یا موانعی برای پیشرفت باشند. تحلیل‌های جامعه‌شناختی، به نوعی کلان‌ترین نوع تحلیل‌ها در باب علل عقب‌ماندگی و فرصت‌های توسعه هستند و از این‌رو به صورت عمیق با رویکردهای دیگر در باب توسعه و یا علل عقب‌ماندگی در هم تنیده‌اند. از طرف دیگر انسان امروز، به واسطه‌ی تجربیات بسیار خود، به سنت و تجدد، تعهد و تخصص، هویت و رفاه به صورت همزمان نیاز دارد و فرض بنیانی ما بر این است که جهت‌گیری نظام اسلامی و گفتمان بنیادین آن معطوف به شکل دادن به تجربه‌ای اصیل در راستای یک توسعه‌ی بومی است. بنابراین، بسیاری از اموری که در تعرف توسعه و ابعاد آنکه در ادامه به آن‌ها اشاره خواهد شد، ذاتی توسعه نیستند. به‌طور مثال، توسعه لزوماً با سکولاریسم، تقدس‌زدایی از ارزش‌ها، غربی‌شدن، گسست از روابط خانوادگی، فروپاشی مرجعیت‌های سنتی همراه نبوده، بلکه توسعه در گستره‌ی عملکردی خود حاکی از یک جریان مداوم و مستمر است که در طول تاریخ، جامعه‌ی بشری را با چالش‌ها و فرصت‌های فراوان مواجه کرده است. حال با توجه به آنچه که گفته شده مهم‌ترین اصطلاحات این پژوهش یعنی توسعه و مفهوم توسعه‌ی اجتماعی در ادامه تشریح می‌گردد.

توسعه

واژه‌ی توسعه^۱ از نظر لغوی به معنی بسط یافتن، درک کردن، تکامل و پیشرفت است. گر چه این واژه از قرن هشتم هجری (۱۴ میلادی) برای توضیح برخی از پدیده‌های اجتماعی بکار رفته است، لیکن استفاده وسیع از این واژه به‌عنوان یک چارچوب تحلیلی برای درک پیشرفت جوامع انسانی، به بعد از جنگ جهانی دوم و در دهه‌های ۱۹۶۰-۱۹۵۰ مربوط می‌شود. در تعریف توسعه‌ی نکاتی را باید مد نظر داشت که مهم‌ترین آن‌ها عبارتند از اینکه؛ اولاً توسعه را مقوله‌ای ارزشی تلقی کرد، ثانیاً آن را جریانی چند بعدی و پیچیده دانست، ثالثاً به ارتباط و نزدیکی آن با مفهوم بهبود توجه کرد (ازکیا و غفاری،

^۱ development

۱۳۸۴:۲۴). به همین خاطر توسعه‌ی مفهومی است که از آغاز دوران مدرنیته از سوی نظریه‌پردازان برای کشورهایی که از سطح پائین رشد اجتماعی، اقتصادی و سیاسی برخوردار بودند مطرح شد. هدف اولیه‌ی نظریه‌پردازان از مفهوم توسعه ارائه‌ی الگو و مدلی برای حرکت جوامع مختلف به‌ویژه به سبک کشورهای غربی بود. با این حال کم‌کم مفهوم توسعه دچار پیچیدگی و تعریف‌های متعدد و مبهمی شد؛ به طوری که ارائه‌ی یک تعریف جامعه برای آن مشکل شد. در یک تعریف توسعه به بهبود، رشد و گسترش همه‌ی شرایط و ابعاد مادی و معنوی حیات اجتماعی را گویند که در رابطه بین دولت و ملت بوجود می‌آید و شرایط مناسبی را از امنیت، آزادی فردی، مشارکت سیاسی، رشد اقتصادی و رفاه مالی و ... را مهیا می‌کند (عنبری، ۱۳۹۰).

توسعه اجتماعی

مفهوم توسعه‌ی اجتماعی بسیار جامع‌تر از توسعه‌ی اقتصادی است و ایده‌ها و اهداف گسترده‌تری را دنبال می‌کند، اما این اهداف و ایده‌ها و نیز مفهوم توسعه‌ی اجتماعی به‌طور دقیق تعریف نشده است. ابعاد گوناگون این مفهوم مورد بحث و محل اختلافات است و بعضی از شاخص‌های آن در حال شکل‌گیری و فرموله شدن است. توسعه‌ی اجتماعی بیانگر پدیده‌ی بهزیستی همه‌ی افراد جامعه است و نمی‌توان گفت که بهزیستی قابل اندازه‌گیری است، اما بعضی از شاخص‌های کمی وجود دارند که تا حدی بهزیستی جامعه را نشان می‌دهند و بعضی از متغیرهای کیفی نیز با روش‌های آماری و ریاضی قابلیت تبدیل به متغیرهای کمی را دارند. توسعه‌ی اجتماعی یکی از ابعاد اصلی پروسه‌ی توسعه و بیانگر کیفیت سیستم اجتماعی در راستای دستیابی به عدالت اجتماعی، ایجاد یکپارچگی و انسجام اجتماعی، افزایش کیفیت زندگی و ارتقای کیفیت انسان‌ها است (کلانتری، ۱۳۷۷:۲۱۱).

توسعه‌ی اجتماعی به صورت گسترده‌تر در پی ایجاد بهبود در وضعیت اجتماعی افراد جامعه از جمله بالا بردن سطح زندگی، فراهم آوردن بهداشت، مسکن، تغذیه، اشتغال و ... است (ازکیا و غفاری، ۱۳۸۴:۴۷). توسعه‌ی اجتماعی در سال ۱۹۹۵ به معنی مبارزه با فقر مطرح شد که مسئولیت اصلی مقابله با فقر به عهده‌ی دولت‌های ملی نظارت آن بر عهده‌ی اجتماع بین‌المللی گذاشته شده بود. این نظارت در بیانیه‌ی ژنو بر رعایت حقوق بشر، بخشودگی بدهی خارجی کشورهای فقیر، تجارت خارجی کشورها، سرمایه‌گذاری در بخش‌های اجتماعی و نقش بانک جهانی تأکید داشت. شاخص‌های توسعه نیز عبارت بودند

از: دسترسی به خدمات آموزشی، درصد جمعیت باسواد، طول عمر، میزان مرگ و میر نوزادان، سوء تغذیه و تغذیه نامناسب، سطح بهداشت و کنترل بیماری‌ها، مسکن مناسب، برابری زن و مرد و ... مهم‌ترین موضوع از این نظر توسعه‌ی انسانی و آن هم در عمل به معنی مقابله با فقر و نابرابری است که باید با سیاست‌گذاری‌های اجتماعی تأمین شود (ازکیا، ۱۳۸۴).

چارچوب نظری پژوهش

تعریف و تبیین هر پدیده‌ی اجتماعی با یک زاویه‌ی دید نظری و فکری انجام می‌شود و هیچ نظریه یا تئوری در خلاء فکری شکل نمی‌گیرد. بحث توسعه و رویکردها و نظریه‌های مربوط به آن نیز از این قاعده مستثنی نبوده است؛ چرا که تمامی نظریه‌ها و دیدگاه‌های توسعه بر اساس یک رویکرد مبتنی بر بستر فکری خاصی شکل گرفته است. از این رو در یک نگاه کلی و جامع رویکردهای توسعه را به چهار دسته زیر می‌توان تقسیم‌بندی کرد:

الف) رویکردهای مبتنی بر رشد که به اقتصاد کلاسیک و نئوکلاسیک وابسته است و طرفدار رشد اقتصادی بدون توجه به مسائل عدالت اجتماعی، کاهش فقر و یا کاهش فاصله طبقاتی است.

ب) رویکردهای مبتنی بر نوسازی (مدرنیزاسیون) که به مکتب‌های جامعه‌شناختی تکامل‌گرا نظر دارد و طرفدار تغییرات ساختاری در راستای تبدیل جوامع سنتی به جوامع نوین با همه‌ی الزامات سیاسی، فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی این نوع گذر است.

ج) رویکردهای مارکسیستی و چپ‌گرای (رادیکال) توسعه که طیفی از دیدگاه‌های مارکسیستی قدیم و جدید، از گذار انقلابی به جامعه‌ی سوسیالیستی تا راه رشد غیر سرمایه‌داری و نظریه‌ی وابستگی و قرائت‌های امروزی جامعه‌شناسی انتقادی (مکتب فرانکفورت) را در بر می‌گیرد.

د) رویکردهای لیبرالیستی و نئولیبرالیستی که طرفدار توسعه‌ی انسان‌محور، بر حفظ محیط زیست پای می‌فشارد و عمدتاً در قالب طرفداری از توسعه‌ی انسانی و توسعه‌ی پایدار مطرح می‌شود.

رویکرد توسعه‌ای گروه اول و چهارم مبتنی بر دیدگاه تعاملی‌اند که در حوزه‌ی جامعه‌شناسی بیشتر با نظریات پارتو و پارسونز سازگاری دارد. در حالی که گروه‌های دوم و سوم دیدگاهی کشمکش‌ی و مبتنی بر تعارض را نمایندگی می‌کنند و عمدتاً در چارچوب

مکتب جامعه‌شناختی ساخت‌گرایی قابل طرح‌اند. دیدگاه کشمکش‌گرایانه مارکس در شکل‌گیری رویکرد گروه دوم اثر تعیین‌کننده‌ای داشته است (زاهدی، ۱۱۱-۱۱۰: ۱۳۸۴). خاستگاه آغازین همه‌ی انواع رویکردهای توسعه را می‌توان انقلاب صنعتی و اقتصاد سیاسی کلاسیک انگلستان دانست. در واقع می‌توان گفت که آدام اسمیت نخستین اقتصاددان توسعه و کتاب ثروت ملل او که در سال ۱۷۷۶ منتشر شد، نخستین رساله درباره‌ی توسعه است. با این حال تردیدی نیست که توسعه به‌عنوان یک رشته و حیطه در داخل حوزه‌ی علوم اجتماعی محصول تفکرات و اندیشه‌های اجتماعی و اقتصادی تحول‌طلب و رفاه‌جوی قرن بیستم است (همان: ۱۱۱).

اساساً مباحثی که در نظریه‌های جامعه‌شناختی معاصر مطرح شده‌اند، بیانگر پیچیدگی روابط میان پدیده‌های اجتماعی و ضرورت فراتر رفتن از نظریه‌های خاص و تلفیق آن‌ها در پژوهش‌های اجتماعی است. فرانزیه، فراتحلیل و فراجامه‌شناسی که در جامعه‌شناسی جدید مطرح شده‌اند محصول پدیدار شدن چنین نظریه‌هایی است. در نظریات جامعه‌شناختی اخیر بازنگری در بنیان‌های روش‌شناختی و معرفت‌شناختی و ضرورت تلفیق سطوح مختلف واقعیت اجتماعی (خرد - کلان، عینی - ذهنی) جهت دستیابی به نتایج علمی جامع‌تر مورد تأکید قرار گرفته است (ریترز، ۵۹۶: ۱۳۸۸).

تکامل‌گرایی

از قرن هجدهم به بعد انسان به اتکای ره‌آوردهای علمی نظریه‌پردازی‌ها متوجه شد که نه فقط جهان و آنچه در آن است، ثابت و بی‌حرکت نیست، بلکه همه چیز در طول زمان - اگر چه به صورت نامرئی و آرام - دگرگون می‌شود. این آگاهی، آغاز مفهوم تکامل بود که نظریه‌ی مبتنی بر ثبات را دچار تزلزل می‌کرد. فیلسوف فرانسوی ژان باتیست لامارک^۱، نخستین کسی است که در سال ۱۸۰۹ نظریه‌ی منسجمی برای تکامل در آن دوره پیشنهاد کرد. او معتقد بود که مکانیسم تکامل در طول زمان بصورت پیشرفت طبیعت از کوچک‌ترین ارگانیسم‌های مرئی و سپس نباتات و حیوانات بسیار پیچیده و تقریباً کامل، تا مرحله‌ی انسان را شامل می‌شود (توسلی، ۸۸: ۱۳۷۴). تأثیرات آثار لامارک آنقدر عمیق بود که بدون آن نمی‌توان شهرتی را که انسان‌شناسی در اوایل همین قرن، خصوصاً در کشورهای انگلو ساکسون داشته است توجیه نمود (روشه، ۱۸: ۱۳۸۷). فرض

^۱ Jean Batiste De Lamark

تکامل‌گرایان بر این است که آهنگ تغییرات اجتماعی، آرام، تدریجی و انباشتی است. یعنی به عبارتی تغییرات اجتماعی به صورت تکاملی و نه انقلابی به وجود می‌آیند، قرن‌ها طول می‌کشد تا یک جامعه‌ی ساده و بدوی به یک جامعه‌ی پیچیده و مدرن تبدیل گردد (سو، ۱۳۸۰:۳۲). به عبارت ساده می‌توان گفت که تکامل‌گرایی مرکب از چهارچوبی است که در آن تغییرات اجتماعی یک‌سویه، پیشرو، تدریجی و برگشت‌ناپذیر است (تیتی^۱، ۲۰۰۵:۱۶).

کارکردگرایی

از نظر سوابق تاریخی، کارکردگرایی تقریباً از اندیشه‌ی تمامی بنیان‌گذاران تفکر اجتماعی مغرب زمین بهره گرفته است. اساس این نظریه بسیار ساده می‌نماید: هر کل مرکب از اجزایی است که به نحو خاصی با هم ترکیب شده‌اند و حتی اگر هر دو بخش یعنی اجزاء و کل دچار تغییر و دگرگونی شوند، باز هم به حفظ و ثبات کل کمک می‌کنند (توسلی، ۱۳۷۴:۲۱۱). بر پایه‌ی این گفته بیشتر نظریه‌های کارکردگرایانه در این فرض مشترک‌اند که با پیشرفت جوامع، پیچیدگی و وابستگی بین اجزای آن افزوده می‌شود. این فرض در جامعه‌شناسی را می‌توان به اسپنسر نسبت داد که نشان داد جوامع از وضعیتی نامنسجم و همگن به وضعیتی منسجم و ناهمگن تغییر می‌کنند (دیلینی، ۱۳۸۷:۷۶). یکی از مهم‌ترین نظریه‌پردازان رویکرد کارکردی ساختاری پارسونز است، او در طرح متغیرهای الگویی خود، چهار نوع جهت‌گیری دوگانه را مطرح می‌کند که از هر فرد انتظار می‌رود در هنگام کنش در چهارچوب نظام اجتماعی آن را اجرا کند. به نظر پارسونز در جوامع مدرن امروزی جهت‌گیری الگوها به سمت عام‌گرایی، اکتسابی، پراکنده و غیر عاطفی است و نقش‌های اجتماعی طوری تنظیم شده است که جهت‌گیری عکس آن رابطه را دچار بدکارکردی می‌کند. به زعم پارسونز مهم‌ترین ویژگی جوامع مدرن عام‌گرایی است که بر اساس قواعد رفتاری و حقوقی و به صورت دموکراتیک تنظیم شده است (پارسونز، ۱۹۷۵:۷۹). پارسونز با توسل به نظریه‌ی سیبرنتیک می‌گوید میان نظام‌های چندگانه یک جامعه مبادله‌ی انرژی و اطلاعات صورت می‌گیرد. به نظر وی نظام فرهنگی دارای بیشترین میزان اطلاعات است و بر همین اساس وی نظام فرهنگی را مهم‌ترین نظام اجتماعی جامعه تلقی می‌کند که نقش اساسی در تحولات اجتماعی ایفا می‌کند.

^۱ Tetley

روش‌شناسی پژوهش

تحقیق حاضر با روش فراتحلیل انجام شده است. در فراتحلیل، مورد مطالعه، پژوهش‌ها و یا مطالعات انجام شده‌ی قبلی است. فراتحلیل مقید به رویکرد، روش، مسیر و یا فن آماری و ترکیبی خاصی نبوده است. از رویکرد پراگماتیستی یا عملگرایانه بسیار انعطاف‌پذیر استفاده کرده و همیشه در انجام ترکیب‌ها، تفاسیر و قضاوت‌های عینی و کارآمد در عمل است (قاضی طباطبایی و ودادهیر، ۱۳۸۹:۳۹). در پژوهش فراتحلیل، محقق با ثبت ویژگی‌ها و یافته‌های توده‌ای از تحقیقات در قالب مفاهیم کمی، آن‌ها را آماده‌ی استفاده از روش‌های نیرومند آماری می‌کند (دلاور، ۱۳۸۱)، و نتایج جدید و منسجم را با استفاده از روش‌های نیرومند آماری استخراج می‌کند. روش مذکور خود مرکب از چند مرحله است؛ ۱- تعریف موضوع پژوهش: موضوع پژوهش حاضر بررسی ارتباط میان عوامل اجتماعی (متغیر مستقل) و توسعه‌ی اجتماعی (متغیر وابسته) است؛ ۲- جمع‌آوری نظام‌مند مطالعات انجام شده در زمینه‌ی موضوع مورد نظر: جامعه‌ی آماری پژوهش حاضر شامل کلیه‌ی پژوهش‌های انجام شده در ایران در سال‌های ۱۳۸۸-۱۳۹۸ با موضوع مشابه تحقیق حاضر است که در یکی از پایگاه‌های اطلاعات علمی جهاد دانشگاهی^۱، مجلات تخصص نورمگز^۲، بانک اطلاعات نشریات کشور^۳، مرکز اسناد و مدارک علمی ایران^۴ و ... نمایه شده باشند. این پژوهش‌ها تا قبل از مرحله‌ی غربال، ۳۰ مطالعه را شامل می‌شد. ۳- غربال مطالعات و گزینش مطالعات مناسب: برای غربال‌گری و نمونه‌گیری از جامعه‌ی یاد شده، ۱۸ سند پژوهشی که حائز شرایط و ملاک‌های اولیه همچون داشتن ضریب همبستگی، سطح معنی‌داری و مشخص بودن حجم نمونه بوده‌اند، گزینش و برای ترکیب کمی نتایج و به دست آوردن نتیجه احصاء شدند. ۴- گردآوری اطلاعات لازم از هر یک از مطالعات: فهرست اطلاعاتی که از مطالعات مذکور استخراج شده است شامل موارد زیر است: اطلاعات عمومی (نام نویسنده‌ها، سال انتشار و جامعه‌ی آماری)، اطلاعات مربوط به متغیرهای پژوهش (ضریب همبستگی و سطح معناداری) و حجم نمونه و شیوه‌ی نمونه‌گیری. در این مرحله علاوه بر گردآوری داده‌ها، هر یک از مطالعات کدبندی شده و برای مرحله‌ی بعدی در نرم‌افزار *CMA* وارد شد. ۵- محاسبه‌ی اندازه‌ی اثر^۵: روش اصلی

¹ SID

² Noormags

³ Magiran

⁴ Irandoc

⁵ effect size

فرا تحلیل مبتنی بر ترکیب نتایج است که معمولاً پس از تبدیل آماره‌ها به شاخص (۲) و برآورد اندازه‌ی اثر مورد استفاده قرار می‌گیرد. لازم به ذکر است در این پژوهش، آماره‌های پژوهشی با استفاده از رویکرد هانتز و اشمیت^۱ به شاخص^۲ تبدیل شد. برای تحلیل استنباطی داده‌ها نیز ابتدا به بررسی مفروضات فرا تحلیل پرداخته شده است، به نحوی که به کمک نمودار کیفی^۳ و روش رگرسیونی خطی^۴ اگر، همبستگی رتبه‌ای بگ و مزومدار^۴ و N ایمن از خطا به بررسی خطای انتشار و با آزمون Q به بررسی ناهمگونی مطالعات پرداخته شد، سپس با توجه به ناهمگونی بین مطالعات مورد بررسی مدل اثرات تصادفی برای ترکیب نتایج و رسیدن به اندازه‌ی اثر به کار گرفته شد. در جدول ۲ خلاصه اطلاعات مربوط به مطالعات مختلف پیرامون رابطه‌ی بین عوامل اجتماعی با توسعه‌ی اجتماعی نمایش داده شده است.

جدول ۲: خلاصه اطلاعات جمع‌آوری شده پیرامون ارتباط میان عوامل اجتماعی و توسعه‌ی اجتماعی

ردیف	محقق	سال انجام تحقیق	حجم نمونه	جامعه‌ی آماری	ضریب همبستگی	نمونه‌گیری
۱	حمدی، وظیفه‌دوست و هنری جعفرپور	۱۳۸۸	۳۲۰	گردشگران و کارشناسان امور فرهنگی	۰/۲۴۹	نمونه‌گیری در دسترس
۲	بخارایی و شربتیان	۱۳۹۳	۳۹۱	زنان شهر مشهد	۰/۴۶۰	تصادفی ساده و خوشه‌ای
۳	هزار جریبی و نجفی	۱۳۹۱	۳۸۵	گردشگران خارجی	۰/۴۶۱	نمونه در دسترس
۴	روستا و سعدالهی	۱۳۹۵	۴۰۰	زنان روستایی کرمانشاه	۰/۶۰۶	تصادفی ساده
۵	بیگدلو	۱۳۹۷	۲۷۲	جوانان شهرهای سراوان، سرباز و خاش	۰/۶۰۵	تصادفی طبقه‌ای
۶	عزیزی و سیدیان هاشمی	۱۳۹۵	۴۰۰	شهروندان اصفهان	۰/۳۹۰	تصادفی ساده
۷	صدر ارحامی	۱۳۹۲	۳۸۴	شهروندان شهر اصفهان	۰/۳۸۵	خوشه‌ای چند مرحله‌ای

^۱ Hunter & Schmidt

^۲ fannel plot

^۳ egger,s linear regression method

^۴ Begg & Mazumdar Rank Correlation

ردیف	محقق	سال انجام تحقیق	حجم نمونه	جامعه‌ی آماری	ضریب همبستگی	نمونه‌گیری
۸	مورج، پورآتشی، آخوند زردینی و سوختانلو	۱۳۹۳	۲۴۶	روستاییان شهر هویزه	۰/۲۴۸	تصادفی ساده
۹	اسمعیلی، اسداللهی و محسنی تبریزی	۱۳۹۶	۸۷۶	شهروندان شهر تبریز و باکو	۰/۷۷۰	نمونه‌گیری سه‌میه‌ای
۱۰	سام آرام	۱۳۸۶	۱۱۸۱	روستاییان شهرستان‌های الشتر، مینودشت و ورامین	۰/۴۰۳	تصادفی ساده
۱۱	حیدری، رضوانی و بدری	۱۳۹۵	۲۷۰	سرپرستان خانوارهای روستایی	۰/۲۴۷	تصادفی ساده
۱۲	درستی، ادیبی سده و ادهمی	۱۳۹۷	۳۸۴	شهروندان شهرهای اصفهان	۰/۴۱۶	نمونه‌گیری سه‌میه‌ای
۱۳	ظهیری‌نیا	۱۳۹۴	۳۹۳	شهروندان شهر بندرعباس	۰/۲۰۰	خوشه‌ای چند مرحله‌ای
۱۴	صادقی و سعیدی اقدام	۱۳۹۳	۱۰	خبرگان حوزه‌ی توسعه	۰/۲۰۸	هدفمند
۱۵	بابازاده، زارع و سبکتکین	۱۳۹۶	۳۸۲	شهروندان مشکین شهر	۰/۲۹۷	خوشه‌ای چند مرحله‌ای
۱۶	ربیعی سروندي و صمدی فروشانی	۱۳۹۷	۱۰۵	کارکنان شرکت نفت	۰/۳۲۶	غیر احتمالی هدفمند
۱۷	مهدوی، علیائی و ایل‌بیگی	۱۳۸۸	۱۶۹	مردان و زنان روستایی سرپرست خانوار بخش کرفتو	۰/۸۶۰	تصادفی خوشه‌ای چند مرحله‌ای
۱۸	پورافکاری	۱۳۹۱	۲۲۰	شهروندان شهرستان شوشتر	۰/۴۱۶	خوشه‌ای چند مرحله‌ای

یافته‌های پژوهش

در این بخش از پژوهش به ارائه‌ی مهم‌ترین یافته‌های حاصل از محاسبات آماری به عمل آمده از داده‌های پژوهش پرداخته خواهد شد.

الف) یافته‌های توصیفی

در جدول زیر ضمن برآورد اندازه‌ی اثر تفکیکی پژوهش‌های برگزیده مبتنی بر یک مقیاس مشترک، اثرات ترکیبی ثابت و تصادفی کلی نیز مشخص شد.

جدول ۲: خلاصه اطلاعات مربوط به فراتحلیل بر روی پژوهش‌های نمونه

ردیف	محقق و سال	اندازه‌ی اثر	حد پایین	حد بالا	Z-Value	P-Value
۱	حمدی، وظیفه‌دوست و هنری جعفرپور (۱۳۸۸)	۰/۲۴۹	۰/۱۴۳	۰/۳۴۹	۴/۵۲۹	۰/۰۰۰
۲	بخارایی و شربتیان (۱۳۹۳)	۰/۴۶۰	۰/۳۷۸	۰/۵۳۵	۹/۷۹۶	۰/۰۰۰
۳	هزارجریبی و نجفی (۱۳۹۱)	۰/۴۶۱	۰/۳۷۸	۰/۵۳۶	۹/۷۴۵	۰/۰۰۰
۴	روستا و سعدالهی (۱۳۹۵)	۰/۶۰۶	۰/۵۴۰	۰/۶۶۵	۱۳/۹۹۹	۰/۰۰۰
۵	بیگدلو (۱۳۹۷)	۰/۶۰۵	۰/۵۲۴	۰/۶۷۵	۱۱/۴۹۷	۰/۰۰۰
۶	عزیزی و سیدیان هاشمی (۱۳۹۵)	۰/۳۰۹	۰/۲۱۸	۰/۳۹۵	۶/۳۶۵	۰/۰۰۰
۷	صدر ارحامی (۱۳۹۲)	۰/۳۸۵	۰/۲۹۶	۰/۴۶۷	۷/۹۲۳	۰/۰۰۰
۸	مورج، پورآنتشی، آخوند زردینی و سوختانلو (۱۳۹۳)	۰/۲۴۸	۰/۱۲۷	۰/۳۶۲	۳/۹۴۸	۰/۰۰۰
۹	اسمعیلی، اسداللهی و محسنی تبریزی (۱۳۹۶)	۰/۷۷۰	۰/۷۴۲	۰/۷۹۶	۳۰/۱۴۷	۰/۰۰۰
۱۰	سام آرام (۱۳۸۶)	۰/۴۰۳	۰/۳۵۴	۰/۴۵۰	۱۴/۶۶۳	۰/۰۰۰
۱۱	حیدری، رضوانی و بدری (۱۳۹۵)	۰/۲۴۷	۰/۱۳۲	۰/۳۵۶	۴/۱۲۱	۰/۰۰۰
۱۲	درستی، ادیبی سده و ادهمی (۱۳۹۷)	۰/۴۱۶	۰/۳۳۰	۰/۴۹۵	۸/۶۴۴	۰/۰۰۰
۱۳	ظهیری‌نیا (۱۳۹۴)	۰/۲۰۰	۰/۱۰۳	۰/۲۹۳	۴/۰۰۴	۰/۰۰۰
۱۴	صادقی و سعیدی اقدم (۱۳۹۳)	۰/۲۰۸	-۰/۴۸۵	۰/۷۴۱	۰/۵۵۸	۰/۵۷۷
۱۵	بابازاده، زارع و سبکتکین (۱۳۹۶)	۰/۲۹۷	۰/۲۰۳	۰/۳۸۶	۵/۹۶۲	۰/۰۰۰
۱۶	ربعی سرونندی و صمدی فروشانی (۱۳۹۷)	۰/۳۲۶	۰/۱۴۳	۰/۴۸۷	۳/۴۱۷	۰/۰۰۱
۱۷	مهدوی، علیائی و ایل بیگی (۱۳۸۸)	۰/۸۶۰	۰/۸۱۵	۰/۸۹۵	۱۶/۶۶۴	۰/۰۰۰
۱۸	پورافکاری (۱۳۹۱)	۰/۴۱۶	۰/۳۰۰	۰/۵۲۰	۶/۵۲۴	۰/۰۰۰
	اثرات ترکیبی ثابت	۰/۴۷۱	۰/۴۵۳	۰/۴۹۰	۴۲/۰۰۰	۰/۰۰۰
	اثرات ترکیبی تصادفی	۰/۴۵۱	۰/۳۳۸	۰/۵۵۰	۷/۱۳۰	۰/۰۰۰

بر طبق جدول فوق در تمامی ۱۸ مطالعه‌ی مورد بررسی، بجز در مطالعه‌ی صادقی و سعیدی اقدام ارتباط میان عوامل اجتماعی با توسعه‌ی اجتماعی با اطمینان ۹۵ درصد معنادار بوده است و بزرگ‌ترین مقدار اندازه‌ی اثر مربوط به مطالعه‌ی مهدوی، علیائی و ایل‌بیگی (۱۳۸۸)، و کوچک‌ترین اندازه‌ی اثر مربوط به مطالعه‌ی ظهیری‌نیا (۱۳۹۴) است. همچنین هر دو اثرات ثابت و اثرات تصادفی در سطح ۹۹ درصد اطمینان معنادار هستند.

ب) یافته‌های استنباطی

در گام نخست مطالعات مبتنی بر فراتحلیل، می‌بایست به بررسی مهم‌ترین پیش‌فرض‌های این روش پژوهشی یعنی همگن بودن پژوهش‌های صورت گرفته و بررسی خطای انتشار، پرداخته شود.

۱- بررسی مفروضه همگنی مطالعات انجام شده

یکی از مفروضات اصلی فراتحلیل، آزمون همگنی مطالعات است که به منظور بررسی این مفروضه آزمون Q به کار گرفته می‌شود. نتایج حاصل از بررسی این آزمون در جدول ذیل ارائه شده است.

جدول ۳: نتایج حاصل از آزمون Q

شاخص آماری	مقدار آزمون (Q)	درجه آزادی (Df)	سطح معنی داری (P -Value)	I -Squared (I^2)
نتایج	۴۹۳/۸۲۶	۱۷	۰/۰۰۰	۹۶/۵۵۷

با توجه به نتایج حاصل از آزمون ($Q=493/826, P<0.001$)، با اطمینان ۹۹ درصد فرض صفر رد شده و فرض ناهمگنی میان پژوهش‌ها تأیید می‌شود. به بیانی دیگر، معنادار بودن شاخص Q نشان‌دهنده‌ی وجود ناهمگنی در اندازه‌ی اثر پژوهش‌های اولیه است؛ اما از آنجا که این شاخص به افزایش تعداد اندازه‌ی اثر حساس بوده و با افزایش تعداد اندازه‌ی اثر توان این آزمون برای رد همگنی بالا می‌رود، مجذور I شاخص دیگری است که به همین منظور مورد استفاده قرار می‌گیرد. ضریب مجذور I دارای مقداری از صفر تا ۱۰۰ درصد است و در واقع مقدار ناهمگنی را به صورت درصد نشان می‌دهد. هر چه مقدار این ضریب به ۱۰۰ درصد نزدیک‌تر باشد، نشان‌دهنده‌ی ناهمگنی بیشتر اندازه‌ی اثر پژوهش‌های اولیه است. نتایج حاصل از ضریب مجذور I مؤید این مطلب است که حدوداً ۹۶ درصد از

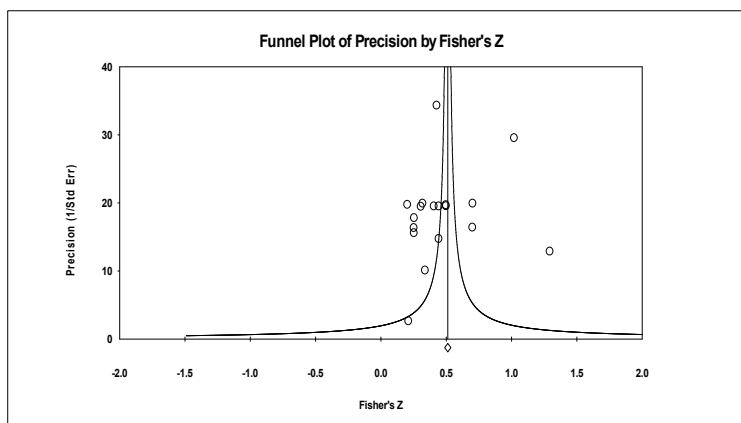
تغییرات کل مطالعات به ناهمگنی آن‌ها مربوط است؛ بنابراین تلفیق آن‌ها با مدل آثار ثابت موجه نیست و باید از مدل آثار تصادفی به منظور ترکیب نتایج استفاده کرد. در واقع این آزمون به ما می‌گوید که رابطه‌ی بین عوامل اجتماعی و توسعه‌ی اجتماعی، به شدت به لحاظ ویژگی‌ها و مشخصات متفاوت است و در این وضعیت باید از متغیرهای تعدیل‌گر برای مشخص کردن واریانس و محل این تفاوت‌ها استفاده شود.

۲- بررسی مفروضه خطای (تورش) انتشار

یکی دیگر از مفروضات اصلی فراتحلیل، مفروضه خطای انتشار است که ناشی از انتشار پژوهش‌های چاپ نشده و انواع خطاها می‌باشد. از جمله مشکلاتی که باعث مخدوش شدن اعتبار نتایج فراتحلیل می‌شود عدم دسترسی محقق به تمام مطالعاتی است که در فاصله‌ی زمانی خاص در موضوع مورد بررسی انجام شده‌اند. به منظور بررسی این مفروضه از نمودار کیفی و روش رگرسیون‌ی اگر، روش همبستگی رتبه‌ای بگ و مزومدار و N ایمن از خطا استفاده شده است.

نمودار کیفی

از جمله رایج‌ترین روش‌ها به منظور بررسی خطای انتشار، نمودار کیفی است. نمودار کیفی مطالعات گردآوری شده به منظور بررسی خطای انتشار در قسمت زیر ارائه شده است:

شکل ۱: نمودار کیفی مبتنی بر خطای انتشار

نتایج حاصل از نمودار کیفی وارونه تقریباً تداعی‌کننده‌ی تقارن نسبی مطالعات انجام شده است؛ اما قضاوت صریحی در این مورد نمی‌توان انجام داد و می‌بایست برای این منظور از آزمون‌های آماری مربوطه (روش رگرسیونی خطی اگر و آزمون همبستگی بگ و مزومدار و N ایمن از خطا) استفاده شود. در این روش فرض صفر (H_0) بیانگر متقارن بودن نمودار و عدم سوگیری انتشار و فرض خلاف (H_1) بیانگر عدم تقارن نمودار کیفی و سوگیری انتشار است.

نتایج همبستگی رتبه‌ای بگ و مزومدار

آزمون همبستگی رتبه‌ای بگ و مزومدار، همبستگی رتبه‌ای (تاوکندال) بین اندازه‌ی اثر استاندارد و واریانس این اثرات را مشخص می‌کند. تفسیر این ضریب به این صورت است که در آن مقدار صفر، دال بر نبود رابطه بین اندازه‌ی اثر و دقت است و انحراف از صفر از وجود رابطه حکایت می‌کند. اگر عدم تقارن ناشی از سوگیری انتشار باشد، انتظار این است که در ارتباط با اندازه‌ی اثر بزرگ‌تر، خطای استاندارد بیشتر مشاهده شود. نتایج حاصل از بررسی روش همبستگی بگ و مزومدار، به منظور بررسی سوگیری انتشار به شرح جدول ذیل است.

جدول ۴: مقدار ضریب کندال و سطح معناداری

شاخص آماری	مقدار ضریب کندال (τ)	z -value	سطح معنی‌داری
نتایج	۰/۰۱۹۶	۰/۱۱۳	۰/۴۵

بر طبق اطلاعات جدول فوق، مقدار تائو کندال بی برابر با ۰/۰۱۹ شده است که با توجه به مقدار معناداری (۰/۴۵) می‌توان اذعان داشت که با وجود اینکه بین اندازه اثر و دقت رابطه وجود دارد، این رابطه معنادار نیست و فرض صفر مبنی بر متقارن بودن نمودار کیفی و عدم سوگیری انتشار تأیید می‌شود.

ضریب اندازه اثر

با توجه به اینکه پس از بررسی مفروضات فراتحلیل این نتیجه حاصل شده که باید از مدل اثر تصادفی به منظور ترکیب نتایج برای گزارش اندازه‌ی اثر استفاده شود، بنابراین در جدول ذیل گزارش اندازه‌ی اثر مطالعات انجام شده در مدل تصادفی ارائه شده است.

جدول ۵: رابطه‌ی عوامل اجتماعی با توسعه‌ی اجتماعی در مطالعات مورد بررسی

p-value	z-value	حد	حد	اندازه‌ی	تعداد مطالعات	رابطه‌ی بین عوامل اجتماعی و توسعه‌ی اجتماعی
		بالا	پایین	اثر (r)		
۰/۰۰۰	۷/۱۳۰	۰/۵۵۰	۰/۳۳۸	۰/۴۵۱	۱۸	

محاسبات آماری بیان‌گر این مطلب هستند که میانگین اندازه‌ی اثر عوامل اجتماعی (اثرات ترکیبی تصادفی) بر توسعه‌ی اجتماعی در نمونه‌ی مورد پژوهش معادل ۰/۴۵۱ است، از آنجا که اندازه‌ی برآورد شده در محدوده‌ی اطمینان است، بنابراین باید اذعان داشت که تأثیر عوامل اجتماعی بر توسعه‌ی اجتماعی تأیید می‌شود. لازم به ذکر است برآورد نقطه‌ای به دست آمده (۰/۴۵۱) بر مبنای معیار کوهن^۱ حاکی از اثر گذاری در حد زیاد می‌باشد؛ بنابراین، عوامل اجتماعی در سطح زیادی می‌تواند بر توسعه‌ی اجتماعی مؤثر باشد.

بررسی نقش تعدیل‌کنندگی

با توجه به نتایج حاصل از ناهمگونی مطالعات و تصدیق مفروضات فراتحلیل سعی بر این است که در راستای مشخص کردن این ناهمگنی از متغیر تعدیل‌کننده استفاده شود تا از این طریق بتوان به تعیین واریانس بین مطالعات پرداخت؛ در این ارتباط تلاش می‌شود تا آن دسته از ویژگی‌های پژوهش که باعث ایجاد اثر بزرگ و نیز ویژگی‌هایی می‌شود که علت اندازه اثرهای کوچک است، نیز مورد سنجش قرار گیرد. در این پژوهش متغیر خاستگاه اجتماعی (شهری یا روستایی بودن) به‌عنوان متغیر تعدیل‌کننده در نظر گرفته شده است.

جدول ۶: اندازه‌های اثر ترکیبی مدل اثرات ثابت و تصادفی رابطه‌ی عوامل اجتماعی با توسعه‌ی اجتماعی به تفکیک خاستگاه اجتماعی

مدل اثرات تصادفی		مدل اثرات ثابت			تعداد اندازه‌ی اثر	خاستگاه اجتماعی
p-value	z-value	اندازه‌ی ترکیبی	p-value	z-value		
۰/۰۰۰	۵/۴۳۶	۰/۴۱۹	۰/۰۰۰	۳۴/۶۶۱	۰/۴۷۶	۱۳ شهری
۰/۰۰۰	۳/۹۸۹	۰/۵۲۴	۰/۰۰۰	۲۳/۷۲۸	۰/۴۶۲	۵ روستایی
۰/۰۰۰	۶/۶۹۳	۰/۴۴۶	۰/۰۰۰	۴۲/۰۰۰	۰/۴۷۲	۱۸ کل

^۱ Cohen

نتایج مندرج در جدول فوق که اندازه‌های اثر ترکیبی مدل اثرات ثابت و تصادفی مربوط به رابطه‌ی بین عوامل اجتماعی و توسعه‌ی اجتماعی را به تفکیک خاستگاه اجتماعی ارائه می‌دهد، حاکی از این است که در بین کسانی که خاستگاه شهری دارند اندازه‌ی اثر در مدل تصادفی ۰/۴۱۹ و کسانی که خاستگاه اجتماعی آنها روستایی است برابر با ۰/۵۲۴ می‌باشد که هر دو خاستگاه اجتماعی در سطح ۰/۰۰۱ معنادار می‌باشد. همچنین به‌طور کلی اندازه‌ی اثر در هر یک از دو گروه ۰/۴۴۶ است. به بیانی دیگر، عوامل اجتماعی در بین کسانی که خاستگاه اجتماعی روستایی داشته‌اند تأثیر بیشتری بر توسعه‌ی اجتماعی آنها نسبت به کسانی که خاستگاه اجتماعی آنها شهری بوده، داشته است.

بحث و نتیجه‌گیری

هر جامعه‌ای که در راستای دستیابی به توسعه‌ی اجتماعی تلاش می‌کند باید به شکلی برنامه‌ریزی کند تا بتواند شاخص‌های کمی و کیفی توسعه‌ی اجتماعی را تقویت کرده و شاخص‌های منفی را تضعیف نماید. گاهی افزایش شاخص‌های مثبت و کاهش شاخص‌های منفی با هم در تعارض قرار می‌گیرد که در این صورت باید با توجه به شرایط زمان و مکان اولویت مهم‌تر را انتخاب نمود، توسعه‌ی اجتماعی مفهومی است که در سال‌های اخیر به‌عنوان یک مسأله‌ی جهانی به آن نگرسته شده است. این مفهوم از دیدگاه‌های مختلف مورد بررسی قرار گرفته و نهادهای بسیاری برای تحقق آن تلاش کرده‌اند. این مفهوم در بسیاری از مواقع از آن به‌عنوان راهبرد مناسب برای کمک به کشورهای فقیر و دارای مشکل چه به لحاظ اجتماعی و چه به لحاظ اقتصادی یاد شده است. در کشور ما سطح توسعه بسیار ناهمگون و به قولی نامتوازن بوده است و این ناهمگونی را در جوامع شهری و روستایی بیشتر می‌توان مشاهده کرد.

با توجه به اهمیت تأثیر عوامل اجتماعی بر توسعه‌ی اجتماعی، تحلیل و واکاوی آن به نحوی فزاینده، یکی از مهم‌ترین حوزه‌های مطالعاتی سال‌های اخیر بوده و در مطالعات مختلف، این سازه با رویکردهای مختلف جامعه‌شناختی بررسی و تحلیل شده است. پژوهش حاضر با استفاده از رویکرد ترکیبی، در صدد بررسی مؤلفه‌های توسعه‌ی اجتماعی در پژوهش‌های مرور شده در این حوزه است. هدف این مطالعه، پرداختن به سطحی از دانش مرتبط با عوامل اجتماعی مختلف و توسعه یک ابزار اندازه‌گیری است که با ماهیت چندبعدی آن منطبق باشد. جامعه‌ی آماری پژوهش حاضر، کلیه‌ی مطالعات انجام شده با

موضوع عوامل اجتماعی و توسعه‌ی اجتماعی است که در مجلات معتبر علمی - پژوهشی در طی سال‌های ۱۳۸۶ تا پایان سال ۱۳۹۷ چاپ شده‌اند. در نهایت ۱۸ پژوهش با روش مرور نظام‌مند، همسو با اهداف پژوهش، بررسی شدند و سپس با روش فراتحلیل و با استفاده از نرم‌افزار *CMA*، مورد تحلیل قرار گرفتند. نتایج مرور نظام‌مند نشان داد که روش هم‌هی ۱۸ پژوهش مورد بررسی، توصیفی - تحلیلی بوده است. نتایج فراتحلیل نشان می‌دهد که اندازه اثر یا تأثیر عوامل اجتماعی بر توسعه‌ی اجتماعی، معادل ۰/۴۵۱ است که بر مبنای نظام تفسیر ارائه شده از سوی کوهن، بیان‌گر اندازه اثری در سطح بسیار زیاد است. به عبارتی متغیر عوامل اجتماعی عاملی مؤثر در توسعه‌ی اجتماعی در میان آحاد جامعه ارزیابی می‌شود. همچنین در مقایسه با میانگین اندازه‌ی اثر حاصله، ۶ مطالعه از ۱۸ پژوهش مورد بررسی، اندازه اثری بالاتر از ضریب حاصله و ۱۲ پژوهش نیز اندازه اثری پایین‌تر از آن کسب کرده‌اند. بالاترین اندازه اثر (۰/۸۶۰) مربوط به مطالعه‌ی مهدوی، علیائی و ایل‌بیگی (۱۳۸۸) است. محققان در این مطالعه عوامل اقتصادی - اجتماعی در توسعه‌نیافتگی روستایی را مورد بررسی قرار داده و سنجه‌های مورد استفاده‌شان از ضریب پایایی بالای ۰/۸۰ برخوردار بوده است. آن‌ها در بررسی ارتباط میان دو متغیر فوق جامع‌ترین ابعاد متغیرهای عوامل اجتماعی و توسعه‌نیافتگی مناطق روستایی را به کار گرفته‌اند. پایین‌ترین اندازه‌ی اثر (۰/۲۰۰) در مطالعات مذکور مربوط به پژوهش ظهیری‌نیا (۱۳۹۴) است. ارزیابی شاخص‌های توصیفی عوامل اجتماعی در پژوهش‌هایی که بالاترین همبستگی را به دست داده‌اند، نشان می‌دهد که میزان تأثیرپذیری توسعه‌ی اجتماعی در میان کسانی که خاستگاه روستایی دارند بالاتر از کسانی است که خاستگاه اجتماعی آنها شهری می‌باشد. از دیگر یافته‌های مورد توجه در مطالعه‌ی حاضر، اندازه اثرهای مختلف بر حسب خاستگاه اجتماعی است به نحوی که اندازه‌ی اثر برای کسانی که خاستگاه اجتماعی آنها شهری است برابر با ۰/۴۱۹ و کسانی که خاستگاه اجتماعی آنها روستایی است برابر با ۰/۵۲۴ است. بنابراین با توجه به نتایج به دست آمده از داده‌های پژوهش، برای دستیابی به توسعه‌ی پایدار می‌بایست تمامی مناطق کشور اعم از شهری یا روستایی به یک شکل و با یک سطح مورد توجه قرار گیرند، با توجه به آنچه که نتایج پژوهش حاضر نشان می‌دهد عوامل اجتماعی مختلف تأثیر بیشتری بر توسعه‌ی اجتماعی در مناطق روستایی می‌گذارند، بنابراین نتایج فوق بیان‌کننده‌ی این امر است که در صورت توجه بیشتر به این مناطق ما شاهد توسعه‌ی بیشتر آنها خواهیم بود. با توجه به آنچه که گفته شد، دستیابی به سطح بالای توسعه‌ی اجتماعی چه در مناطق روستایی و چه مناطق شهری مستلزم بهره‌گیری از

ظرفیت‌های درون‌زا در هر کدام از این مناطق است؛ به شکلی که ضمن نهادینه کردن توسعه‌ی اجتماعی پایدار هزینه‌های مادی و انسانی آن را به حداقل ممکن کاهش داد. با توجه به ساختار اجتماعی متفاوت در مناطق شهری و روستایی در ایران می‌توان این‌گونه نتیجه‌گیری کرد که علی‌رغم نقاط مشترک زیاد در هر دو جامعه‌ی روستایی و شهری، با این وجود فرآیند توسعه‌ی اجتماعی در هر کدام از این مناطق تحت تأثیر الزامات خاص خود قرار دارد، به شکلی که میزان تأثیرگذاری عوامل اجتماعی بر فرآیند توسعه در مناطق روستایی به مراتب پر رنگ‌تر از مناطق شهری است. در واقع وجود انسجام و همبستگی اجتماعی بالاتر در مناطق روستایی امکان دستیابی آنها را به توسعه‌ی اجتماعی پایدار متناسب با پتانسیل‌های هر منطقه فراهم آورده است. دولت می‌تواند از طریق افزایش فرصت‌های شغلی، تضمین امنیت فردی، تأمین آموزش و پرورش، رشد اقتصادی و بسیاری از اقدامات دیگر به توسعه در هر دو جامعه‌ی شهری و روستایی دست یابد، اما این هدف میسر نخواهد شد مگر از طریق اقدام عمومی، هماهنگی با سازمان‌های غیر دولتی، سازمان‌های خصوصی و دیگر نهادهای جامعه که به شکل مدنی فعالیت دارند. از این‌رو به منظور دستیابی به توسعه‌ی اجتماعی پایدار پیشنهادات زیر قابل استفاده خواهد بود.

پیشنهادات پژوهش

با توجه به مطالعات انجام گرفته در رابطه با توسعه‌ی اجتماعی در ایران و یافته‌های به دست آمده از این تحقیقات، همچنین با توجه به نتایج به دست آمده از پژوهش حاضر محقق در صدد ارائه‌ی پیشنهادات کارکردی در رابطه با مفهوم توسعه‌ی اجتماعی خواهد بود.

- تدوین برنامه‌های ارتقاء کیفیت و ظرفیت ساخت اجتماعی، روانی و فرهنگی در مناطق روستایی.

- فراهم نمودن سطح خدمات در مناطق شهری به شکلی که در محلات مختلف قابل دسترس باشد.

- ایجاد خوداشتغالی در مقیاس کارگاه‌های خانگی و کوچک در مناطق روستایی.
- اتخاذ مجموعه تدابیر اجرایی لازم برای ارتقاء شاخص‌های سلامت همگانی، روانی و اجتماعی شهروندان در مکان‌هایی نظیر فرهنگ‌سراها و خانه‌های فرهنگی در مناطق شهری.

- آموزش‌های همگانی در راستای آمادگی روستاییان جهت شناخت انواع مختلف آسیب‌های اجتماعی و پیامدهای آنها.
- ارتقاء شاخص‌های سرمایه‌ی اجتماعی (انسجام، مشارکت و اعتماد) در هر دو منطقه جغرافیایی شهری و روستایی.
- هدایت و کنترل جوامع روستایی و شهری به سمت بهره‌مندی از برنامه‌های مفرح و شاد به وسیله‌ی رسانه‌های جمعی و مجموعه دستگاه‌های مدیریتی.
- بهره‌گیری از پتانسیل‌های مراکز دینی و علمای شهری و روستایی در راستای تقویت بنیان خانواده چرا که مهم‌ترین رکن در رابطه با مقوله‌ی توسعه در هر جامعه‌ی خانواده و نقش نظارتی والدین در آن است.
- توسعه‌ی ارتباط بین سازمان‌ها و نهادهای دولتی با بدنه جامعه به منظور افزایش اعتماد بین کارگزاران و مردم.

فهرست منابع:

- ازکیا، مصطفی و غفاری، غلامرضا (۱۳۸۴). توسعه روستایی با تأکید بر جامعه‌ی روستایی ایران، تهران: نشر نی.
- ازکیا، مصطفی و غفاری، غلامرضا (۱۳۸۸). جامعه‌شناسی توسعه، نشر کیهان، چاپ هشتم.
- اسمعیلی، علی؛ اسداللهی، عبدالرحیم و محسنی تبریزی، علیرضا (۱۳۹۶). "بررسی و مقایسه‌ی شاخص نوسازی و توسعه‌ی اجتماعی در کلان‌شهرهای باکو و تبریز از نگاه شهروندان"، فصلنامه‌ی توسعه‌ی اجتماعی، دوره‌ی ۱۲، شماره‌ی ۱.
- بابازاده، وحید؛ زارع، بیژن و سبکتکین، قربانعلی (۱۳۹۶). "مطالعه‌ی ارتباط سرمایه‌ی اجتماعی و حقوق شهروندی با آگاهی از مفهوم توسعه‌ی پایدار و مؤلفه‌های اجتماعی آن (مطالعه‌ی موردی: شهروندان مشکین شهری)"، فصلنامه‌ی توسعه‌ی اجتماعی، دوره‌ی ۱۲، شماره‌ی ۳.
- باتملی، ترور (۲۰۰۳). موسسات کشاورز محور برای توسعه‌ی کشاورزی فعالیت تعاونی‌ها در امور اعتبار، عرضه و بازاریابی، ترجمه‌ی علی کمالی و همکاران، تهران، انتشارات روستا و توسعه، شماره‌ی ۴۷.
- بخارایی، احمد و شربتیان، محمدحسن (۱۳۹۳). "بررسی جامعه‌شناختی عوامل مؤثر بر توسعه‌ی کیفیت زندگی زنان"، فصلنامه‌ی توسعه‌ی اجتماعی، دوره‌ی هشتم، شماره‌ی ۴.
- بیگدلو، مهدی (۱۳۹۷). بررسی رابطه‌ی انسجام اجتماعی و توسعه‌ی انسانی پایدار در مناطق محروم (مورد مطالعه: شهرهای خاش، سراوان و سرباز استان سیستان و بلوچستان)، فصلنامه‌ی توسعه‌ی اجتماعی، دوره‌ی ۱۲، شماره‌ی ۳.
- پورافکاری، نصراله (۱۳۹۱). "نگرشی جامعه‌شناختی بر سرمایه‌ی اجتماعی و توسعه‌ی پایدار در شوشتر"، فصلنامه‌ی تخصصی علوم اجتماعی دانشگاه آزاد اسلامی واحد شوشتر، سال ششم، شماره‌ی ۱۷.
- تودارو، مایکل (۱۳۷۸). توسعه اقتصادی در جهان سوم، ترجمه‌ی غلامعلی فرجادی، نشر موسسه‌ی عالی پژوهش در برنامه‌ریزی و توسعه.
- توسلی، غلامعباس (۱۳۷۴). نظریه‌های جامعه‌شناسی، تهران، انتشارات سمت، چاپ اول.

- جلایی‌پور، حمیدرضا (۱۳۸۹). "ایران جامعه‌ی کژ مدرن"، مجله‌ی جامعه‌شناسی ایران، دوره‌ی یازدهم، شماره‌ی ۱، بهار.
- خاک‌پور، برات‌علی و پیری، عیسی (۱۳۸۴). "آسیب‌شناسی اجتماعی شهر و نقش سرمایه‌های اجتماعی و کالبدی شهروندان در کاهش آن (دیدگاهی جغرافیایی)"، مجله‌ی علوم اجتماعی دانشگاه فردوسی مشهد، سال دوم، شماره‌ی دوم، تابستان.
- حسن‌زاده، داوود و ایزدی جیزان، اصغر (۱۳۸۸). "بررسی جایگاه توسعه‌ی پایدار در اجتماعات روستایی ایران"، نامه‌ی علوم اجتماعی، شماره‌ی ۱۷.
- حمدی، کریم؛ وظیفه‌دوست، حسین و هنری جعفرپور، احمد (۱۳۸۸). "بررسی تأثیر تاریخی - فرهنگی بر توسعه‌ی پایدار شهری همدان"، پژوهش‌نامه‌ی علوم اجتماعی، سال سوم، شماره‌ی اول.
- حیدری، زهرا؛ رضوانی، محمدرضا و بدری، سید علی (۱۳۹۵). "تحلیل عوامل مؤثر بر مشارکت اجتماع محلی در برنامه‌ریزی توسعه‌ی گردشگری کشاورزی (مطالعه‌ی موردی: نواحی روستایی بخش مرکزی شهرستان تنکابن)"، فصلنامه‌ی دانشگاه گلستان، سال ششم، شماره‌ی ۲۱.
- درستی، امیرعلی؛ ادیبی سده، مهدی و ادهمی، عبدالرضا (۱۳۹۷). "تحلیل فرهنگی - اجتماعی نقش سرمایه‌ی اجتماعی بر توسعه‌ی پایدار شهری در استان اصفهان"، فصلنامه‌ی توسعه‌ی اجتماعی، دوره‌ی ۱۲، شماره‌ی ۴.
- دلاور، علی (۱۳۸۱). روش تحقیق در روانشناسی و علوم تربیتی، تهران: انتشارات ویرایش.
- دیلینی، تی (۱۳۸۷). نظریه‌های کلاسیک جامعه‌شناسی، ترجمه‌ی بهرنگ صدیقی، وحید طلوعی، تهران، نشر نی، چاپ اول.
- ربانی، رسول (۱۳۸۵). جامعه‌شناسی شهری، ویرایش دوم، اصفهان: انتشارات دانشگاه اصفهان و انتشارات سمت.
- ربیعی سروندی، نیما و صمدی فروشانی، مرضیه (۱۳۹۷). مطالعه و بررسی اثر مؤلفه‌های سرمایه‌ی اجتماعی بر توسعه‌ی پایدار (سازمان مورد مطالعه: صنعت نفت ایران)، دومین کنفرانس ملی تحقیق و توسعه در مدیریت و اقتصاد مقاومتی.
- روستا، کوروش و سعداللهی، پوریا (۱۳۹۵). "بررسی جایگاه اقتصادی - اجتماعی زنان روستایی و عوامل مؤثر بر رشد آن (مطالعه موردی: استان کرمانشاه)"، پژوهش‌های اقتصاد روستا، سال سوم، شماره‌ی ۶.

روشه، گی (۱۳۸۷). تغییرات اجتماعی، ترجمه‌ی منصور وثوقی، تهران، نشر نی، چاپ بیستم.

ریتزر، جرج (۱۳۸۸). نظریه‌ی جامعه‌شناسی معاصر، ترجمه‌ی محسن ثلاثی، تهران: انتشارات علمی.

زاهدی، محمد جواد (۱۳۸۴). توسعه و نابرابری، تهران، انتشارات مازیار، چاپ چهارم. زبیری، هدی و کریمی موغاری، زهرا (۱۳۹۲). "اثر انسجام اجتماعی بر توسعه‌ی اقتصادی (مطالعه‌ی بین‌کشوری با رویکرد داده‌های تالویی)"، پژوهش‌های رشد و توسعه‌ی اقتصادی، سال چهارم، شماره‌ی ۱۴.

سام آرام، عزت‌الله (۱۳۸۶). "بهره‌مندی روستاییان از مطبوعات و نقش آن در توسعه‌ی روستایی"، فصلنامه‌ی روستا و توسعه، سال ۱۰، شماره‌ی ۱.

سو، الوین (۱۳۸۰). تغییرات اجتماعی و توسعه، ترجمه‌ی محمود حبیبی مظاهری، تهران: انتشارات پژوهشکده‌ی مطالعات راهبردی.

صادقی، احمد و سعیدی اقدم، مهران (۱۳۹۳). "توسعه‌نیافتگی اقتصاد ایران از دیدگاه خبرگان با استفاده از روش تلفیقی تصمیم‌گیری آزمون و خطا و فرآیند تحلیل شبکه‌ای فازی"، فصلنامه‌ی سیاست‌گذاری پیشرفت اقتصادی دانشگاه الزهرا (س)، سال دوم، شماره‌ی ۵.

صادقی ده‌چشمه، ستار؛ پورافکاری، نصراله و ربانی، رسول (۱۳۸۷). بررسی جامعه‌شناختی موانع اجتماعی فرهنگی توسعه در شهرستان فارس، پایان‌نامه‌ی کارشناسی ارشد، دانشگاه اصفهان.

صدر ارحامی، نفیسه (۱۳۹۲). "بررسی عوامل مؤثر بر توسعه‌ی فرهنگی در شهر اصفهان"، فصلنامه‌ی علوم اجتماعی دانشگاه آزاد اسلامی واحد شوشتر، سال هفتم، شماره‌ی ۴.

ظهیری‌نیا، مصطفی (۱۳۹۴). "جهت‌گیری ارزشی و ارتباط آن با شاخص‌های توسعه‌ی انسانی در شهر بندرعباس"، فصلنامه‌ی توسعه‌ی اجتماعی، دوره‌ی ۱۰، شماره‌ی ۲.

عزیزی، ابوطالب و سیدیان هاشمی، سارا (۱۳۹۵). "بررسی عوامل مؤثر بر توسعه‌ی اجتماعی و اقتصادی در شهر اصفهان"، فصلنامه‌ی علوم اجتماعی دانشگاه آزاد اسلامی واحد شوشتر، شماره‌ی اول.

عنبری، موسی (۱۳۹۰). جامعه‌شناسی توسعه: از اقتصاد تا فرهنگ، تهران: انتشارات سمت، مرکز تحقیق و توسعه علوم انسانی.

- قاضی طباطبایی، محمد و ودادهیر، سعید (۱۳۸۹)، فراتحلیل در پژوهش‌های اجتماعی و رفتاری، تهران: جامعه‌شناسان.
- کلانتری، خلیل (۱۳۷۷). "مفهوم و معیارهای توسعه‌ی اجتماعی"، اطلاعات سیاسی - اقتصادی، شماره‌ی ۱۳۲-۱۳۱، مرداد و شهریور.
- مکیان، سید نظام‌الدین و بی‌باک، مزده (۱۳۹۴). "تأثیر حکمرانی خوب بر توسعه‌ی انسانی، یک تحلیل بین‌کشوری"، فصلنامه‌ی مدلسازی اقتصادی، دوره‌ی ۹، شماره‌ی ۲.
- مهدوی، مسعود؛ علیائی، محمد صادق و ایل‌بیگی، نوشین (۱۳۸۸). "نقش عوامل اقتصادی - اجتماعی در توسعه‌نیافتگی روستایی"، مجله‌ی جامعه‌شناسی معاصر، سال اول، شماره‌ی ۴.
- مورج، مریم؛ پورآتشی، مهتاب؛ آخوند زردینی، میرزارضا و سوختانلو، مجتبی (۱۳۹۳). "بررسی عوامل مؤثر بر مشارکت مردمی در طرح‌های عمران روستایی"، تحقیقات اقتصاد و توسعه‌ی کشاورزی ایران، دوره‌ی ۴۵، شماره‌ی ۳.
- هزارجریبی، جعفر و نجفی، ملک‌محمد (۱۳۹۱). "بررسی جامعه‌شناختی عوامل مؤثر بر توسعه‌ی گردشگری در ایران (با رویکرد جذب گردشگران خارجی)"، جغرافیا و برنامه‌ریزی محیطی، سال ۲۳، شماره‌ی ۳.

Constantini, V. & Monni, S. (2008). "Environment, human development and economic growth", *Ecological Economics*, Vol. 64, No.4, pp 867-880.

Easterly, W. (2007). "Inequality does cause underdevelopment", *Journal of Development Economics*, vol 84, pp 755-776.

François, P. (2002). *Social Capital and Economic Development*, Rutledge, First Published.

Parsons and Smelser (1984). *Economy and society, A Study in Integration of Economic and Social Theory*, Rutledge and Kegan Paul.

Tetty, Christian (2005). *Urbanization in Relation to Socio-Economic Development* PH.D thesis, university of Arkon.

UNCRD (1988). "Regional Development Dialogue", *International journal publishing high quality*, Vol. 7. No. 1., P: 31-32.

Meta-Analysis of Sociological Factors Effective to Social Development with Emphasis on the Role of Urban and Rural Origin in Iran

Mohammad Reza Hosseini (Ph.D)¹

DOI: 10.22055/qjsd.2022.37544.2457

Abstract:

The purpose of this study is to meta-analyze Sociological factors. In order to conduct this research, 18 related studies that were conducted during the years 2007-2018 and with the aim of investigating the relationship between social factors and social development and were published in scientific-research journals, were selected. Selected surveys have been conducted by survey method and using survey tools in different statistical communities and based on reliable metrics. In the first step, the assumptions of homogeneity and publication error were examined. Findings indicated heterogeneity of effect size and lack of publication bias in the studied studies. In the second stage, the effect size coefficient and the moderating role of the social origin variable were evaluated using the second version of *CMA* software. The results showed that the magnitude of the effect or coefficient of influence of social factors on social development is equal to 0.451, which according to Cohen's interpretive system, this amount is considered as an average upward effect. Also, considering social origin as a moderating variable, this coefficient is for those whose social origin is urban. The size of the effect in the random model is 0.419 and those whose social origin is rural, the size of the random effect is equal to 0.524, both social origins are significant at the level of 0.001 therefore, according to the size of the effect obtained for each of the geographical areas under discussion, it can be concluded that the impact of social factors in rural areas has been more effective. Also, in general, the size of the work in both social origins is 0.446.

Key Concepts: *Meta-Analysis, Social Factors, Social Development, Urban and Rural Settlements*

---

¹ Associate Professor, Department of Sociology, Ayatollah Borujerdi University (RA), Borujerd, Iran, m.hosseini@abru.ac.ir

